

KANUNÎ DEVRİNİN SONUNA KADAR ANADOLU'DA NEVÂYİ TESİRİ ÜZERİNE NOTLAR*

Mehmet ÇAVUŞOĞLU

Bütün Türk Edebiyatının belki de en büyük şâiri olan Ali Şîr Nevâyî'nin (d. 10 Şubat 1441- öl. 3 Ocak 1501)¹ bütün Türk Edebiyatına tesiri, önce Mr. Gibb, sonra Fuad Köprülü tarafından ele alınmıştır.² Türkçenin bugün kesin olarak Çağatayca diye adlandırdığımız bir şîvesine kendi adını verdiren, ondan “Nevâyî Lisânı, Nevâyî Tarzı, v.s.” diye söz ettiren bu büyük san'at ve bilim adamının, Anadolu Klâsik Türk Edebiyatı'na tesiri, genişliğine ve derinliğine incelenmemiştir. Bence bu tesir tahmin edilebilenden daha derin ölçüde olmuştur. Bu makale ile sunduğum notlar konunun önemini belirtmeye yarar ve Türklük dünyasında 16. yüzyılın sonuna kadar süren bir devrede, daha sonraki yüzyıllarda gitgide kaybolan ve hattâ eşine artık rastlanmayan bir siyâset ve kültür münâsebeti bulunduğu husûsuna dikkatleri çekerse, makâle yazılış gâyesine ulaşmış olur.

Ali Şîr Nevâyî'nin genç yaşlarında Anadolu'da tanındığını, Osmanlı devletinin ileri gelen kişilerinden hiç değilse biriyle mektuplaştığını biliyoruz. Âşık Çelebi, Adnî (Velî Mahmud Paşa, öl. H. 879-M. 1474) maddesinde “*Merhûmun eş'ârı nefîs ve edâsı selîsdür. Ammâ inşâsı şîirinden a'lâ ve kinâyât u istiârat ve letâyif ü nikâti, mebâdî ve mebânîsî, fahâvî ve ma'ânîsî puhte ve üstâdânedür. Husûsa Nevâyî ile mükâtebâtı bîbahânedür*”³ diyerek Mahmud Paşa'nın Nevâyî ile mektuplaştığını ve Paşa'nın sözü geçen mektuplarının kusursuz olduğunu söylemektedir. Nevâyî ile aşağı yukarı aynı yıllarda doğmuş olan Sinan Paşa'nın⁴ Tazarru'nâme ve Ma'ârifnâme adlı eserleri ile Nevâyî'nin Münâcât'ı ve

* Mehmet Çavuşoğlu'nun bu yazısı, Atsız Armağanı (Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, s. 75-90) adlı eserden iktibas edilmiştir.

¹ Prof. Reşit Rahmeti Arat'ın Vekayî, Babur'un Hâtırâtı neşrinde Nevâyî'nin doğum tarihi her halde bir dizgi yanlışlığı olarak 1414 diye gösterilmiştir. bk. C. II. Ankara 1946, s. 445

² Türk Yurdu, C. V, S. 27, S. 234-238. Bâzı notlarla genişletilmiş yayımı için bk. Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İstanbul, 1934, s. 257-266; E. J. W. Gibb, A History of Ottoman Poetry, C. II, London 1965, s. 8, vd.

³ Âşık Çelebi, Tezkiretü's-suarâ, Meredith-Owens neşri, London, 1971, 172a.

⁴ Paşa'nın doğum tarihinin münakaşası için bk. A. Mertol Tulum, Tazarru'nâme, İstanbul, 1971, s. 1-2.

Mahbûbü'l-kulûb'u⁵ arasında üslûp birliği, bu iki büyük nesir üstâdının her birisinin diğerinden etkilenebileceğini hatıra getirmektedir. Fâtih devrinde Anadolu ile Nevâyî'nin bulunduğu Herat çevresi arasında bağlantı bulunmakta, başta Ali Kuşçu olmak üzere birçok bilginler, hattâtlar, sanatkârlar san'ata büyük değer veren ve İstanbul'u bir ilim ve san'at merkezi yapan bu büyük sultanın yanına gelmekteydiler. Bu bakımdan, Anadolu kültür çevresinin Çağatay şîvesine yabancı olmaması gerekir.⁶

2. Bâyezid zamanında Bursalı Kandî (öl. H. 961—M. 1554)⁷ ve Behiştî (Karıştıranlı Süleyman Beg oğlu Ahmed Sinan, öl. ?) Herat'a gidip dönüşlerinde, Basîrî (öl. H. 941- M. 1534-35)⁸ ise Anadolu'ya yerleşmeye gelişinde Nevâyî'den ve çevresinden haberler getirmişlerdir. Kandî'nin gençliğinde İran taraflarına doğru bir geziye çıktığını, bu arada Nevâyî ve Molla Câmî ile görüştüğünü yalnız Latîfî bildirir ve şöyle anlatır: "*Zamân-ı hadâsetinde vilâyet-i Acem seyrânın etmiş, Mevlâna Câmî'ye ve huzûr-ı Nevâyî'ye ermişdir.*"⁹ Kandî'nin ebced hesabıyla târih yazmakta pek usta olduğundan başka, Çağatay şîvesinde veyâ Nevâyî tesirinde şiirler yazdığına dâir elimizde şimdilik bir belge yoktur.

Behiştî ise yaramaz bir davranışta bulunarak büyükleri - büyük bir ihtimâlle pâdişâhı- kızdırmış, öfkelerinin kurbanı olmamak için kaçıp İran illerinde perişan olmayı yeğ tutmuş, orada Nevâyî'nin meclisine katılmıştır.

⁵ Her iki eser için bk. Agâh Sırrı Levend, Ali Şîr Nevâyî, IV. Cild, Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler, Ankara, 1968, (Münâcât, s. 7-13, Mahbûbü'l-kulûb, s. 227-276)

⁶ Hakikatte Ahmed-i Dâî'nin divanında çağatay şîvesine yazılmış bir gazeli (İsmail Hikmet Ertaylan, Ahmed-i Dâî Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1952, s. 62-63'den yayınlayan Osmanlı F. Sertkaya, TDED, C. XIX, s. 171) varsa da, bu husûsu Anadolu Edebiyatı'nın Fethi kadarki devresinde Ortaasya kültürünün devamı meselesi olarak ayrı bir düzeyde ele almak gerekir sanıyorum.

⁷ Âşık Çelebi, Kandî'nin ölüm tarihi için, her ne kadar H. 962 senesi sonlarını bildiriyor (Adı geçen eser, 229a) ve altı satır aşağıda şâirin ölümüne yazılan biri kendisine diğeri Seherî'ye âid iki târihi kaydediyor ise de, Seherî'ninki hesaplandıkta 976 tutuyor. Belli ki ta'miyesi var. Âşık Çelebi ise:

Dünyeden itdi çün sefer Kandî-i şekkerin-beyân

Sâl-i vefâtına didüm vâý müverrih-i zemân

beytinde "**vâý müverrih-i zemân**" sözüyle tam târih söylemiştir.

⁸ Âşık Çelebi Basîrî'nin "**hudûd-ı erba'inde**" yani 40-49 arasında iken öldüğünü söylüyor.(55a). Bir yerde de "**Ol geldüğünde Müeyyed-zâde kadasker imiş**" diyor. Müeyyed-zâde'nin 2. Bâyezid devrindeki kazaskerliği H. 907- M. 1501'de Anadolu, H. 911- M. 1505'de Rumeli kazaskerliği ile başlar. Bâyezid'in vefâtı H. 918-M. 1512'dedir. Bu hesâba göre Basîrî Anadolu'ya geldiğinde 10-18 yaşlarında bir çocuktur. Binâenaleyh Âşık Çelebi'nin kırk yaşlarında iken öldüğünü söylemesi doğru olmasa gerektir.

⁹ Latîfî, Tezkiretü'ş-şuarâ, İstanbul, 1314, s. 275

Âşık Çelebi, Behiştî'nin gençliğinde Acemistan'a gittiğini bildirmekle yetinir.¹⁰ Kınalı-zâde ise Latîfî'nin verdiği bilgiyi kısaltarak “ *Sultan Bâyezîd zamanında kendüsinden bir vaz'-ı menfûr bürûz ve zuhûr idicek Acem diyârına seyâhata gidüp anda Molla Câmî ve Nevâyî hizmetine vâsıl olmağla niçe maârif ve fezâile nâil olmuş idi*¹¹” demekte ve bu şâirin bu iki insanın yanında görgü ve bilgi kazandığını ayrıca ilâve etmektedir. Hâlbuki Latîfî'nin Behiştî hakkında verdiği bilgi konumuz bakımından çok ilgi çekicidir: “*Sultân Bâyezîd zamanında beşerîyyet muktezâsınca bir vaz'-i nâ-şâyeste sâdır olup galebe-i bîm ü bâkden bîmnâk ve tersnâk çıkup vilâyet-i Aceme gitmişdi. Ve anda varup Mevlânâ Câmî ve Nevâyî hizmetin itmişdi. Ba'de zemân anlar şefâat-nâme virüp bunun için tazarru' ve i'tizâr idüp sehv ü hatâ ve nisyan hâssa-i nev'-i insân ve afv-i zünûb u isyân sıfat-ı Hazret-i Rahmân olduğın beyân ile (ve 'l-kazımîne 'l-gayze ve 'l-âffine 'ani 'n-nâs) mefhûmun îmâ ve ihâm idüp mûmâ ileyh için i'tizâr u me'âzîre müteallık emsâl ve âsârdan vâfir nikât u kinâyât irâd ve ibrâz etmişlerdir*¹².” Bu satırlardan öğrendiğimize göre Nevâyî, nakşibendiye tarikatının ulularından olan büyük bilgin, şair ve mutasavvıf Molla Câmî kadar Anadolu'da bilinmekte, mektubu suçlu bir insanın suçunun bağışlanmasına etkili olabilmektedir. Behiştî de bu iki büyük insanın mektuplarının tesirine güvenip dönmekten çekinmemiştir.

Nevâyî'nin şiirlerini- veyâ dîvânını- Anadolu'ya ilk defa getirenin Basîrî olduğunu Latîfî ve Kınalı-zâde söylemektedirler. Latîfî şöyle diyor: “ *Sultan Bâyezîd zamanında Hazret-i Şeyh Câmî ve Mevlânâ Nevâyî terbiye-nâmesiyle Rum'a gelmiş ve Nevâyî dîvânını evvel diyâr-ı Rum'a ol getirmişdir. Ekser evkâtın diyâr-ı Rûm'da geçürmegin tarz-ı şiirde Türkî ibâret nâzımları şivesin ve Rum şâirleri işvesin riâyet etmişdir*¹³” Görüldüğü gibi, Latîfî son cümlede Basîrî'nin Anadolu'da uzun süre kaldığı için Anadolu şâirlerinin şivesiyle şiirler yazdığını, bir başka deyişle Çağatay şivesini bıraktığını söylüyor. Âşık Çelebi ise “*Nevâyî merhûmun Mecâlisü'n-nefâyis'inde mezkûr olan şuarâdan ve pây-ı taht-ı mülk-i Horasan olan Herat'da Sultan Huseyn ve Nevâyî ve Câmî ve Bennâyî*¹⁴ *ve ol asrun akâbiri hizmetine irişmiş zurefâdan idi*¹⁵” demekle yetinip, Basîrî'nin Nevâyî'nin

¹⁰ Âşık Çelebi, 58a.

¹¹ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Üniversite Ktb., TY. 1737, yk. 84b

¹² Latîfî, s. 104

¹³ Latîfî, s. 101.

¹⁴ Daha aşağıda Şükrî'den aldığım örnekte de görüleceği gibi, bu şâirin ismi Binâyî olarak da anılmaktadır.

¹⁵ Âşık Çelebi, 55a

şairlerini getirdiğini söylemiyor. Bununla berâber, şâirin adının Mecâlisü'n-nefâyis'de yer aldığını belirtiyor¹⁶. Kınalı-zâde, Latîfî'den ve Âşık Çelebi'den yararlanarak, her iki rivâyeti birleştirmekte ve “*Horasan'dandır. Nevâyî, mezbûrı Mecâlisü'n-nefâyis adlı kitâbda irâd etmiştir. Hazret-i Câmî ve Nevâyî'nün gazelleri sipâriş-nâme ile Sultân Bâyezîd'e gelmiştir*”¹⁷ demektedir.

Burada, H. 902- M. 1497'de, Basîrî'den 50 yıl önce vefât eden Ahmed Paşa üzerinde Nevâyî tesiri veyâ Ahmed Paşa'nın Sultan Bâyezîd'in isteği ile Nevâyî'nin 33 gazeline nazîreler yazdığı üzerinde durmak gereklidir sanıyorum. Anadolu'da şuarâ tezkireciliği Sehî Beğ ile başlar ve sırasıyla Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi ile devâm eder. Bu tezkirelerden ilk üçü bu husûsa hiç dokunmazlar. Âşık Çelebi ise şöyle nakleder: “*Âhir ömründe Sultân Bâyezîd'e Nevâyî otuzüç gazel göndermiştir, ki birisi bu gazeldür, ki matla'ı budur:*

*Ol perî-peyker ki hayrân bolmış ins ü cân ana
Cümle-i âlem mana hayrân u min hayrân ana*

Sultan Bâyezîd bu gazelleri Ahmed Paşa'ya gönderüp nazîre dimek emr itdükte cümlesine nazîre diyüp, lâkin Nevâyî gazellerininünlüğü vezâret bereketi ve pâdişâhun eser-i şeref-i sohbetidür, dimeği bir gazelinmakta'ında bu vech ile edâ itmüştür:

*Sözde uşşâkı muhayyer eyle dirsên Ahmede
Böyle gûya bolmaga kûyun gerek bustân ana*¹⁸

Kınalı-zâde Hasan Çelebi ise dedesi Mîrî Efendi'den naklen babası Ali Çelebi'den rivâyet eder: “*Râkîmü'l-hurûfun ceddi olan Mîrî Efendi'den vâlid-i firdevs-mekân rivâyet ider ki, Ahmed Paşa'nun evâyil-i hâlinde didüğü eş'âr ve makâlde çoklık hâlet yoğ idi. Sonra Emîr Alî Şîr Nevâyî otuzüç dâne gazel göndermiş idi. Ahmed Paşa ana iktidâ itmekle üslûb-ı şîri hûb ve tarz-ı güftârı mergûb olmuş idi*”¹⁹. Bu rivâyetlere bakıldıkta Ahmed Paşa'nın Nevâyî'nin gazellerini gördüğünü ve tanzîr ettiğini kabûl etmek gerekir. Ahmed Paşa'nın divanı ile Nevâyî'nin divanlarını inceleyip vezin, kafiye ve redif bakımından benzerlik gösteren gazelleri tespit edip anlam ve

¹⁶ Mecâlisü'n-nefâyis'de üçüncü meclisde Basîrî'nin adı farsça yazan şâirler arasında geçer.

¹⁷ Kınalı-zâde, yk. 79a.

¹⁸ Âşık Çelebi, 36b.

¹⁹ Kınalı-zâde, yk. 53a.

mazmun yönünden birbirini andıran 33 gazeli ayırmadan ve bunlarla da yetinmeyip arşivlerden, kütüphaneleri dolduran mecmualardan yeni belgeler bulmadan inandırıcı sonuca varmak imkânsızdır. Bununla beraber, Sultan Bâyezîd'in teklifde bulunduğunu, Ahmed Paşa'nın da o teklife baş kesip nazîre yazdığını kabul etmemek de mümkün değildir. Aslında biz Behîştî ve Kandî'nin Herat'a kadar uzandıklarını, Basîrî'nin oradan geldiğini, Bahtî adında bir şâirin 2. Bâyezîd'e bir farsça mektupla birlikte Nevâyî'nin iki gazeline söylediği iki nazîreyi sunduğunu biliyoruz.²⁰ Ayrıca Basîrî, Behîştî ve Kandî hakkında yukarıda tezkirelerden aktardığımız bilgiler, Nevâyî'nin Anadolu içinde büyük bir şâir olarak tanınmaya başladığı intibânı bize vermektedir. Karamanlı Nizâmî'nin Çağatayca gazeli de, Türkçenin bu şîvesinde şiiir yazmanın Bâyezîd'in ilk zamanlarında bile bâzı şâirler arasında moda olduğu ihtimâlini düşündürüyor.²¹ Bu bakımdan, Nevâyî'nin 2. Bâyezîd'e otuzüç veya herhangi bir sayıda – gazelini göndermesi, yahut bu şiiirlerin İstanbul'a Sultan Bâyezîd'e getirilmesi bir yana, o şiiirlerin tanzîr edilmek için pâdişah tarafından her bakımdan saygı duyduğu bir büyük şâire gönderilmesi hiç de uzak bir ihtimal değildir. Şurası da var ki, Kınalı-zâde'nin dedesinden naklen bildirdiği "Ahmed Paşa'nın şiiirlerinin, Nevâyî'nin gazellerini tanzîr ettikten sonra güzelleştirdiği" rivâyeti, ciddiyeti münâkaşa edilebilecek bir iddiâdır.

Yavuz Sultan Selim zamanında, Horasan'dan gelme bir şâirin, Hâfız Acem'in (öl. ?), pâdişaha çağatay şîvesiyle yazılmış bir gazelini sunduğu, Yavuz'un gazeli pek beğenip şâiri taltîf ettiğini Aşık Çelebi'den öğreniyoruz: "*Biri dahi matla'idur:*

*Bâde halliga acâyip hîle buldum gûş idün
Mest olun teklîf sâkıt bolsun andan nûş idün*

Bu beytine hod nazîre muhâldür:

*Fenâ ışk içre ol bolgay ki ism ü resm hem kalmas
Cünûn birle hikâyetler koyup gitmek ni şöhretdür*

*Sultan Selîm merhûm Amasya'da kışladuklarında merhûm
Merzifon'da müderris bulunmuş. Pâdişâh Merzifon'a şikâra gelüp cuybâr
kenârında hayme ve hargâh kurup bâr u bengâh urup nüzûl iclâl iderler.*

²⁰ Osman Sertkaya, Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiiirleri III. Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I, TDED, C. XX, s. 157-184

²¹ Osman F. Sertkaya, Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiiirleri II, TDED, C. XIX, S. 172.

Molla a'yân-ı şehîr ile istikbâl iderler. Bu gazeli diyüp, yazup rikâb-ı şâhiye irsâl idüp şâh görüp pesend itmişdür.

*Dilâ tâ irmesün kimse mehimga nâleler yanlıĝ
Hısâr it âteşin âhi sen ana hâleler yanlıĝ
Şehâ âb-ı revânı teb tutupdur reşk-i tab'undın
Leb-i cûy üzre hargâhun imes teb-hâleler yanlıĝ
Sabâ yanlıĝ sarılsam ana pinhân min hevâ-dârı
Vücûdum mahv kılsam ol kün anda jâleler yanlıĝ
Nigâr-ı sebze-fâm olsa ki gülgûn pîrehen kiyse
Çıkargaçada başıdın könleğini lâleler yanlıĝ²²*

Latîfi bu şâir hakkında: *Tâzî ve derî vâfir kasâid ve eş'ârı ve Nevâyî tarzına karîb hoş-âyende güftârı vardır²³*” diyerek onun Çaĝatay şîvesinde yazdığını da belirtir. Kınalı-zâde Hasan Çelebi “*Ekser-i eş'ârınun ma'nâsı garâbet ve edâsı rekâket üzre kelimât-ı gül gibi nâ-merbût ve nâ-ma'kûldür²⁴*” diyor ki buradaki “*edâsı rekâket üzre*” ifâdesi Kınalı-zâde'nin Çaĝatay şîvesine pek sempati duymadığını göstermektedir.

Bu devir şâirlerinden Şükrî (öl. ?) Sultan Selim'e verdiği bir arz-ı hâlde:

*“Şâirem işte ortaklıkda sözüm
Altı dilde gazel direm ben özüm
Türkî dir min revân Nevâyî gibi
Fârsîde hemân Binâyî gibi...²⁵”*

diyerek Nevâyî'yi Türkçe şiir söylemekte bir ölçü olarak gösteriyor.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Şâh Mehmed Kazvînî (öl. H. 966-M. 1558) Nevâyî'nin Mecâlisü'n-nefâyis'ini tezyil etmiştir. Âşık Çelebi bu bilgiyi Kazvînî maddesinde şöyle verir: “*Tefsîrden ve hadîsden ve niçe fenn-i nefîsden müellefâtı olduğundan gayrı Nevâyî zamânından sonra gelen şuarâyı ve Rum'da ve Acem'de olan fusahâyı tezkire idüp inşâ-yı acîb ve üslûb-ı garîb ile cem' idüp Mecâlisü'n-nefâyis'e tezyil eyledi. İthâf-i pâdişâh idüp unvân-ı kabûl-i sa'âdet-nişân ile ol kitâb-ı nâkısı tekmîl eyledi. Hakkâ ki inşâyı nagz ve tuvâ-yı lûzîne gibi ebyât-ı şîrîn ile pür-mağzdur²⁶*”.

²² Âşık Çelebi, 84a

²³ Latîfi, s. 125.

²⁴ Kınalı-zâde, 99a.

²⁵ Âşık Çelebi, 249a-b.

²⁶ Âşık Çelebi, 246b.

“İnşâ-yı acîb ve üslûb-ı garîb” ifadesinden ve “kitâb-ı nakıs” sözünden anlaşıldığına göre Âşık Çelebi bu eseri pek de beğeniyor değildir. Bununla berâber, hükümlerinde zaman zaman tutarsız olan Âşık Çelebi, tezkiresini kaleme almadan önce gördüğü biyografi eserlerinden bahsederken “*Ve yine şuarâ-yı Acem vasfında (beyit):*

*Zebân-ı Türkünün destân-serâyı
Fesâhat bülbülü ya'nî Nevâyî
cem' itdüği Mecâlisü'n-nefâyis, ki halce-i nâz-ı kevâ'ib-i arâyisdür,
Rûyeş çü mushafest u ez û âyeti
Hüsn-i hateş çü nokta ne-dâred nihâyeti*

âyeti anun şânında bir âyetdür. Ve Nevâyî asrından sonra kendi asrına gelince olan şuarâyı hikmet-âmûz-kerde-i üdebâ, etubbâ, ve eşref-i elibbâ ya'nî hükemânun güzini Hekîm Şâh Mehmed Kazvîni Mecâlisü'n-nefâyis'e tezyîl itdüği risâle-i bî-hemtâdur. Mecâlisü'n-nefâyis gûya bir beyit ve ol risâle ana bir müstezâd-ı zîbâdur. Çünkü her birine nazar olunup nasb-ı ayn olundı²⁷” diyerek Mecâlisü'n-nefâyis'i ve Kazvîni'nin eserini gördüğünü söylemekte, fakat burada eserden överek söz etmektedir.²⁸

Kanunî devrinin başlarında Bursalı Lâmi'î Çelebi (öl H. 938 — M. 1531 - 32) Ali Şîr Nevâyî'nin Ferhad ve Şîrîn adlı mesnevisini Latîfî'nin ifadesiyle tatar ibârelerini Türkçe terkiplerle ifâde ederek terceme sûretiyle Anadolu Türkçesine kazandırmıştır. Latîfî bu konuda şunu yazmaktadır: “*Eğerçi Husrev ü Şîrîn mukâbelesinde Ferhad-nâme'sinde dahi hayli dikkat ve hayâl ve san'at derc etmişdir, lâkin kendülerin hâssa-i karihası ve zâde-i tab'i gâyetde kalîl ve nâdir vâki' olmuştur. Müellefât-ı Nevâyî' den terceme gibi vâki' olup ibârât-ı tâtârisin Türkî terkîb ile edâ etmişlerdir. Miyânlarında çendân tefâvüt bulunmaz ve ekser-i eb-yâtı elfâz ve edâda farz olunmaz. Kemâl-i insaflarından i'tirâf etmişlerdür:*

“Zihî san'at zihî üstâd-ı mâhir

Ki itmiş sözlerin silk-i cevahir

²⁷ Âşık Çelebi, 30b.

²⁸ Âşık Çelebi'nin söylediklerinden Kazvîni'nin zeylini Türkçe olarak yazdığını anlamak gerekiyor. Fakat bu eserin Kanunî devrinde Farsçaya çevrildiğini bildiren Âgâh Sırrı Levend, bir yazmasının Süleymaniye Kütüphanesi Esad Ef. 3877'de bulunduğunu da haber veriyor. Bk. Ali Şîr Nevâyî. I. Cilt, Hayatı, San'atı, Kişiliği, Ankara, 1965, s. 279.

Dil ü cân olmağın hüsnine vâlih

Getürdüm ba'zı ebyâtın bi-'aynih

Velî ol yâr-i nâzûk-tab'un ey yâr

Kelîm-âsa dilinde ukdesi var²⁹”

Onaltıncı yüzyılda Çağatay şivesiyle veyâ “Nevâyî şivesiyle” şiir yazan, onu tanzîr eden şâirlerden bâzılarının isimlerini Âşık Çelebi bize nakletmektedir. Bunlar arasında yukarıda adını verdiğimiz Hâfız-ı Acem'in oğlu Niyâzî (öl. ?) için şunları yazmıştır: “*Ekser Nevâyî'yi tetebbu' iderdi. Bu matla' anundur:*

Işkun hevâsın eylegeli murg-ı cân heves
Cism-i müşebbek öldi dükendi ana kafes

ve lehu:

Dîdelerdür şâm-ı gam encüm mana hayrân irür

Nî şu'a'ı kevkebün her yan ana müjgân irür

Kadri Efendi nâmına Gül ü Bülbül nâm mesnevisi vardur, evveli budur:

Sipâs-ı bî-kıyâs ol pâdişâha

Kabâ-yı zer geyürdi mihr ü mâha

Felek milkine şâh itdi karnemi

Bilige hâleden bağlap kemerni³⁰”

Yine bu devir şâirlerinden Subhî (Mustafa Çelebi) için de şunları yazmıştır: “*..Ammâ şuarâdan ancak Necâti'ye kâyil idi. Fakir ibtidâ mülâkâtında, Nevâyî'nün bu matla'ına nazire didüm diyu iftihâr ve ibtihâc ile okuduğı budur. (Nevâyî):*

²⁹ Latîfi, s. 291.

³⁰ Âşık Çelebi, 146a

Lâciverdi kaşun üzre zer varak tâbân mudur

Yâ meğer kök tâkı üzre encüm-i rahşân mudur

Subhî:

Kaşun üzre zer varak âyâ meh-i tâbân mudur

Zer-feşân benler yüzünde encüm-i rahşân mudur³¹

Yine Âşık Çelebi, bu devrin zariflerinden Nevâyîci diye anılan Pîrî Çelebinin Farsça, Arapça, Türkçe ve Nevâyî şivesinde şiirler yazdığını şöyle anlatıyor: “Nevâyîci Pîrî Çelebi, ki kişver-i fenn-i fûrsün fârisi-dür, Arab şiirinde Ebû Firâs Ferazdak gibi, Acem şiirinin Bü'l-Fevâris'idür, nevk-i hâmesiyle ilm-i inşâmın ma'reke-ârâsı ve gülşen-i nazm-ı Nevâyî'nün hod bülbül-i hoş-nevâsıdır... Nevâyî'nün Rum'da külliyâtın ben cem' itdüm, kezâlik Acem menzûmâtından ve Rum münşeâtından bu denli kitâb yazdum, diyu sür'at-i kitâbetin tavsîf iderdî³²”.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi'den Azmî Efendi (Pîr Mehmed Çelebi)'nin (öl. ?) Nevâyî şivesinde şiirler yazdığını öğreniyoruz: “Zebân-ı Türkî ve Fârsî ve Arabî ve Nevâyî'de eş'ârî ve herbirinde muhayyel bî-bedel güftârî olduğundan...³³”.

Nevâyî şivesi, yâni Çağatayca ile Âzerî ağızı arasında büyük benzerlik gören Osmanlı şuarâ tezkirecileri, bu yüzyılda Azerî ağızıyla yazan şâirlerin hem dillerini hem şâirliklerini Nevâyî ile karşılaştırmışlardır. 16. yüzyılın büyük şâiri Fuzûlî hakkında Latîfî “Nevâyî tarzına karîb bir tarz-ı dil-fi-rîb ve üslûb-ı acîbi vardır³⁴” diyor. Kendileriyle tanışıp görüştüğü kişiler dışında, tezkiresine aldığı şâir ve yazarların hemen hepsi hakkındaki bilgiyi Latîfî'den ve Âşık Çelebi'den ya doğrudan doğruya veyâ ifâdeyi biraz değiştirerek aktaran Kınalı-zâde şöyle diyor: “Nevâyî tarzına karîb bir tarz-ı dil-fîrîb ve üslûb-ı acîbi vardır³⁵”.

Nevâyî'nin şivesini bu devir şâirlerinin biraz garib telakki ettiklerini görmekteyiz. Bunlardan Rusûhî (öl. ?) şâirler hakkındaki görüşünü belirttiği

³¹ Âşık Çelebi, 216b.

³² Âşık Çelebi, 278a.

³³ Kınalı-zâde, yk. 197b.

³⁴ Latîfî, s. 265.

³⁵ Kınalı-zâde, yk. 242b.

uzunca bir kıt'asında ma'nâyı bir sultana benzetir ve bu sultanın çevresindeki şâirlerden bahsederken Nevâyî hakkında şöyle der:

*“Bulup bezminde anun ayş-ı bâkî
Olupdur meclisinde Câmî sâkî
Edâsı şîvesin şîrîn-ter eyler
Nevâyî peltecük mahbûba benzer³⁶”*

Dukagin-zâde Yahyâ Beğ Gülşen-i Envâr adlı mesnevisinde hamse yazan şâirlerden bahsederken kendisi dışındaki dört hamseciden biri olarak Nevâyî'yi şöyle tanıtır:

*“Mîr Nevâyî gül-i bî-hârdur
Hamsesi bir nâle-i tâtârdur
Sözleridür ışk odunun sarsarı
Her biri bahr-i gazelün gevheri
Vasf idemem zât-ı hîred-mendini
Ayn-ı Acem görmedi mânendini
Gerçi sakîl oldı velî zer gibi
Sözlerinün kıymeti gevher gibi³⁷”*

Bundan sonra, kendisine hamse yazmayı telkîn eden oğlunun ağzından hamse yazan dört şâiri, Husrev, Nizamî, Câmî, Nevâyî'yi tenkid eder ve bu arada Nevâyî için şunları söyler:

*“Mîr Nevâyîdür emîrî'l-keâm
Hamsesine eylememiş ihtimâm
Anda olan yüze gelür kal ü kil*

³⁶ Âşık Çelebi, 234a.

³⁷ Gülşen-i Envâr (Ali Emîrî, Manzum, Hamse-i Yahya içinde), 996, yk.59b.

Oldı mahâsinleri gibi kalî³⁸”

Bütün bunlar 16. yüzyılda Nevâyî'nin Anadolu sâhasında iyice tanınıp okunduğunu bize göstermektedir. Bu devrin büyük şâirlerinden Hayalî Beğ'in divanında Nevâyî'nin büyüklüğünü ve ustalığını belirtir şu beyitler yer almaktadır:

”Sonra geldümse Necatî'yle Nevâyî'den nola

Hâr evvel ser zened ez şâh u ba'd ez hâr gül³⁹

Nevâyî ger işitseydi nevâ-yı bülbül-i tab'um

Diyeydi yahşırak duymışdur ol üslûb-ı Selmânî⁴⁰

Ger bu nazmı rûh-ı Câmî'yle Nevâyî işide

Uyanup hâb-ı ademden olalar tekrâr mest⁴¹

Sözi rengîn edâ itmek Hayâlî ihtirâ'idur

Horâsân ehli sanmasun bunu tarz-ı Nevâyîdür⁴²

Nevâyî'yi herhalde iyi okumuş olan Âşık Çelebi Sâni'den (öl. ?) bahsederken şöyle der: “*Hakîr Bursa'-da olurdum. Ol esnâda İstanbul'a geldim, gördüm. Kendi âdem cânı (beyit):*

Mî-şinîdem ki âfet-i cânî

Çün ki-dîdem hezâr çendânî

ve mahlâsı Sâni ve bu beyit sahîfe-i hüsninün unvânı (beyit):

Şinîdem ân ki der âfâk ni türâ sâni

Çü dîdem-et be-hakîkat hezâr çendânî

Bî-ihdiyâr Nevâyî'nün bu beytin okudum:

³⁸ Aynı eser, yk. 60a.

³⁹ Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Hayalî Bey Divanı, İstanbul, 1944, s. 38, 25. beyit.

⁴⁰ Aynı eser, s. 45, 31. beyit.

⁴¹ Aynı eser, s. 112, 1. gazel, 8. beyit.

⁴² Aynı eser, s. 145, 38. gazel, 5. beyit.

Tekellüf her niçük sûret ki bolgay andan artuksın

Sini cân dirler amma bî-tekellüf cândan artuksın⁴³”

Nevâyî'nin duruma uygun bir beyitini hâfızasından hemen okuyabildiğini gösteren Âşık Çelebi, Ali Şîr ismiyle tevriye yapacak kadar bu şâiri diline ve düşüncesine maletmiş görünmektedir. Nitekim Şîrî (Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın oğlu Ali Beğ)'den (öl. ?) bahsederken: “*Şiirde dahi bîşe-i belagat nerre-şîri, diyâr-ı kârzâr-ı fesâhatun Erdişîri, dest-i vezâret-i nazm u nesrûn Mir Alî Şîri, medh ü kadh ile şuarânun nezîri ve beşîri idi⁴⁴*” diyerek Nevâyî'nin vezirliğine atıfta bulunmakta, Sifâlî (Yahyalı Arslan Paşa, öl. H. 16 Muharrem 974 — M. 3 Ağustos 1566, Cumartesi)'den bahsederken: “*Efrenç ve Peç serdarlarınınun başların si-fâlde bitmiş fireng elması gibi kârd-ı elmas ile kesüp mezelenüp nukl iderdi. Bu cümle ile şiirde dahi Alî Şîr idi⁴⁵*” diyerek paşanın kahramanlığını ve şâirliğini Alî Şîr'e teşbihle ifâde etmektedir.

Sonraki yüzyıllarda da Nevâyî lehçesinde şiir yazmak veya Nevâyî'ye nazire yazmak şâirlerimizde bir heves hâlinde zaman zaman görülmüştür.⁴⁶ O devirlerle ilgili yazma eserler, mecmualar, arşiv belgeleri durumunda olan kaynaklar yayınlanıp incelendikte bu hevesin ne kadar derin köklere dayandığı, Doğu Türk Dünyasıyla olan siyâsî ve kültürel ilişkilerin çerçevesi ve mâhiyeti daha kesin bir biçimde ortaya çıkacaktır. Bu makalenin konu olarak dayandığı zaman çerçevesi içinde, yâni Fâtih devrinden Kanunî'nin vefâtına kadar süren devrede, Çağatayca'nın, özellikle Nevâyî tesirinin oldukça yaygın bir durumda olduğu görülmektedir. Bilhassa Hayâlî Beğ örneğinde görüldüğü üzere, bâzı şâirlerimizin kendilerini İran şâirleri yanında Nevâyî ile de karşılaştırdıklarını, onu bir üstâd olarak gördüklerini anlamaktayız. Fâtih devrine kadar görülegelen Asya-Anadolu Türkleri arasındaki münâsebetlerin Fâtih devrinde, bu büyük düşünce ve hareket adamı hükümdarın İstanbul'u doğunun en büyük kültür merkezi yapma gayreti içinde, ünlü bilim ve san'at adamlarının akın akın gelişi veya getirilişi şekline büründüğünü görmüştük. Mîmârî, tezhib, minyatür sa-

⁴³ Âşık Çelebi, 259a.

⁴⁴ Âşık Çelebi, 256b.

⁴⁵ Âşık Çelebi, 159b.

⁴⁶ Bu hususta gerekli bilgi için bk. Osman F. Sertkaya, Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri, TDED, c. XVIII, s. 133-138; Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri II, TDED, c. XIX, s. 171-184.

natlarının dışında, sâdece kataloglardaki yazma eserlerin ketebesine bir göz atmak, Türkistan hattatlarının hat san'atına ne oranda katkıda bulduklarını araştırmak gereğini ortaya koymaktadır. 16. yüzyılda Nevâyî'nin çok okunduğu, aktardığım notlarda belli olmaktadır. Sonraki devirlerde bu ilginin azalmasına şaşmamak yerinde olur. Çünkü İran edebiyatında Hind Üslûbu (Sebk-i Hindî) cereyanı doğmuş, doğar doğmaz daha 16. yüzyıl ortalarında büyük şâirlerini vermişti. 17. yüzyılda Nef î bunların adlarını şiirlerinde anmaya başlar. Daha sonra Neşâtî, Nâilî gibi şâirler bu üslûpla şiirlerini yazarlar. Artık Selmân, Hâfız, Hâcû, Kemâl, Câmî, Nizâmî gibi klâsik şâirlerin yerini Urfî, Sâib, Şevket, Muhteşem, Tâlib-i Âmulî, Bîdil gibi Hind üslûbu şâirleri almıştır. Nevâyî ile birlikte Anadolu'daki klâsik üslûp şâirleri de artık arka plâna itilmişlerdir. Husûsî bir araştırmayı gerektiren bu üslûp ve tesir değişmesi hâdisesi klâsikleri çok okunur olmaksızın çıkarmış, rağbetten düşürmüştür.

